

родных мясцінах, у вальнадумнай лірыцы спалучаецца з сацыяльнай крытыкай. Прадажнасці і несправядлівасці жыцця-ігорнага дома ў санеце «Бывай, Парыж, бывай...» Менар супрацьпастаўляе самотнасць:

Depuis que je connais que le siècle est gâté,
Et que le haut mérite est souvent maltraité,
Je ne trouve ma paix que dans ma solitude.
Les heures de ma vie y sont toutes à moi.
Qu'il est doux d'être libre, et que la servitude
Est honteuse à celui qui peut être son roi (4,161)!

(«З таго часу, як спазнаў я атруту стагоддзя// Якое высокі гонар зневажае, Я знаходжу спакой толькі ў самотнасці.// У самотнасці маё жыццё належыць толькі мне.// Як соладка быць свабодным і як служба// бывае абразлівай для таго, хто можа быць каралём самому сабе».)

Як і ў інтэрпрэтацыях, разгледжаных раней, самотнасць, ва ўяўленні Менара, з'яўляецца рацыянальна абгрунтаваным учынкам. Падпарадкаванасць лёсу ўсведамляецца філасофіяй ліберцінажа як неабходнасць. Залежнасць чалавека ад іншых людзей ацэньваецца вальнадумцамі як амаральнасць. Крытыка рэчаіснасці ў цытаваным санеце скіравана на асуджэнне дабраахвотнага падпарадкавання законам «атручанага стагоддзя». Матыў самотнасці ў трактоўцы Менара звязаны з тэмай «службы», характэрнай для паэзіі эпохі. «Служба» тут разумеецца як любога роду залежнасць ад чужой волі, а гэта не варта свабоднага чалавека.

¹ Antologie de la Littérature française. XVII siècle. Paris, 1993. P. 193. Далейшыя спасылкі на гэтае выданне даюцца ў тэксце артыкула.

² Rousset J. La littérature de l'âge baroque en France. Circé et le paon. Paris, 1954. P.181.

³ Ibid. P.231.

⁴ Antologie de la poésie française du XVII siècle. Paris, 1987. P.279. Далейшыя спасылкі на гэтае выданне даюцца ў тэксце артыкула.

⁵ Gautier Th. Les Grotesques. Paris, 1853. P.98.

⁶ Sabatier R. Histoire de la poésie française. Paris, 1975. P.85.

А.С.ШАЎЧЭНКА

ФЕНОМЕН КАМІЧНАГА Ў БАЛАДАХ І.Р.БЕХЕРА

Назіранні над баладамі І.Р.Бехера сведчаць аб тым, што ім уласцівы пафасны поліфанізм ва ўсіх рэгістрах – трагічным, гераічным, камічным. Вытокі пафаснай поліфаніі бехераўскай баладнай паэзіі трэба шукаць не толькі ў асаблівасцях творчасці мастака, але і ў маштабнасці задач, пастаўленых ім перад сабою: паказаць «шматстайнасць і супярэчлівасць чалавечай існасці ў дваццатым стагоддзі...»¹.

Камічнае раскрываецца ў шматстайных формах яго рэальнага існавання. Сатыра, сарказм, гратэск, іронія, гумар і гэтак далей з'яўляюцца разнавіднасцямі камічнага і адначасова спосабамі праявы ў мастацтве. Меў рацыю першы тэарэтык камічнага ў новы час Ж.-П.Рыхтэр, калі сцвярджаў, што яно «не паддавалася яшчэ трапнаму філасофскаму вызначэнню з прычыны багацця сваіх «масак», якія робяць з яго бясформеннага і няўлоўнага Пратэя»². Пратэічнасць ёсць асноватворная якасць камічнага і сінонім яго шматскаладнасці. Сатыра як адзін са спосабаў праяўлення камічнага ў мастацтве ёсць найбольш складаная форма мастацкай творчасці. Па-першае, у распараджэнні сатыры вялікі арсенал сродкаў стварэння камічнага (ад гумару да гратэску, ад літоты да гіпэрбалы), пратэічнасць камічнага дазваляе гаварыць пра мноства іх камбінацый, часам ледзьве ўлоўных. Па-другое, у мастацтве сатыры асабліва моцна дае аб сабе знаць непарыўнасць светаадчування і майстэрства пісьменніка. Паказаць гэтую цэласнасць – значыць зразумець індывідуальнасць, непаўторнасць творчай манеры сатырыка.

І.Р.Бехер – паэт больш патэтычны, чым камічны. Першыinstство паэта-сатырыка ў баладным жанры належыць не яму, а ягоным сучаснікам Б.Брэхту і Э.Вайнерту. Не выпадкова менавіта ў Бехера ёсць балады гераічнага і трагічнага планаў (пра Героя, пра Маці і сыноў). Поруч з гэтым ён піша сатырычныя балады, у якіх цэнтральнае месца займае антыгерой (маецца на ўвазе сацыяльна-маральны аспект). Вядома, нішто так не сведчыць аб характары людзей, як тое, што яны знаходзяць смешным. Паказальна і тое, як яны смяюцца, бо смех валодае мноствам адценняў і значэнняў (тая ж маска Пратэя). Праблема камічнага, якую мы закранулі, аказваецца, такім чынам,

тым жывым скрыжаваннем, дзе паўней за ўсё адчуваецца пісьменніцкая індывідуальнасць.

Б.Брэхт і Э.Вайнерт абіраюць у сваіх баладах у якасці сатырычнага аб'екта, як і І.Р.Бехер, з'явы значныя, эпахальныя. Пры гэтым Бехер-сатырык пераважна сур'ёзны, а Брэхт і Вайнерт – іранічныя апавядальнікі. Брэхтаўскія балады напісаны жыва, з запалам, са знішчальнай іроніяй. Гэта выкрыццё пры ўсім народзе і народнымі сродкамі (шванка, шпруха, песня), не без хітрыкаў і гульні, наўмысных пытанняў і іранічных адказаў і нават гукаперайманняў, што імітуюць шумаваыя эфекты. Аўтары нібыта адпраўляюць сваіх персанажаў на падмосткі балагана і ганьбяць іх рогатам, падобна да таго, як ганьбілі спаракхельныя нормы жыцця Дж.Бакачыю, Ф.Рабле, С.Брант. Сапраўды, паводле В.Р.Бялінскага, "смешная – смяротная кара пачварных недарэчнасцяў"³. І.Р.Бехер, наадварот, заклапочаны з'явамі, несумяшчальнымі з этыкай грамадскага жыцця. Сцвярджальнаму смеху сатырычных балад Б.Брэхта і Э.Вайнерта Бехер супрацьпастаўляе знакамiты яшчэ па творах Г.Гейнэ пуант (ад англ. *pointe* – стрэлка, указальнік). У баладах пра "ціхіх" немцаў, што памылкова аддзяляюць асабістае шчасце ад агульнага дабрабыту, паэт дае вострую, іранічную канцоўку. Вось як канчаецца балада "Шукальнік шчасця":

Es hagelte das Glück auf ihn hernieder,
Er hatte Glück, er war zum Glück nicht tot.
Er suchte sich zusammen seine Glieder
Und kehrte heim, als sich das Glück ihm bot (IV, 60)⁴.

Гэткія нечаканыя канцоўкі маюць "Балада пра чалавека, які быў іншым" (герой аказаўся на агнявой мяжы, што стала для яго мяжой прасвятлення), "Балада пра чалавека, якому ўсё лепей жылося...", дзе трагічны фінал дысаніруе з пастаяннай і недарэчнай лагоднасцю абывацеля:

Er rang nach Luft und rang –
Es war ein irres Lachen,
Das durch die Felder sprang (IV, 851).

Такую функцыю выконвае заключная страфа ў баладзе "Чалавек, які ёсць і быў заўсёды, або Балада пра несмяротнасць аднаго сацыял-дэмакратычнага ландрата" (1934). Герой яе адрозніваецца ад папярэдніх сваёй наўмыснай палітыкай прыстасавальніцтва. Яго фраза ў канцы балады гучыць, на першы погляд, парадаксальна:

"Doch wußt ich nicht, das China liegt so nah..."
Er ist in Schanghai Chef der Polizei (III, 600).

Аказваецца, у вуснах ландрата яна цалкам заканамерная, бо праз яе раскрываецца недвухсэнсавое стаўленне да паняцця "радзіма", якім ён нязменна жангліруе. Цынізм "шэф папаліцы" Шанхая з Германіі відавочны: і далёкае становіцца бліжэй, калі размова ідзе пра ўласны поспех. У гэтай баладзе выкрываецца канфармізм палітычных дзеячаў тыпу ландрата, што нібыта клапоцяцца аб інтарэсах Германіі. Такім чынам, пуант Бехера па сваёй выкрывальнай моцы не саступае сатырычнаму смеху ў баладах Б.Брэхта і Э.Вайнерта.

Герой балады "Чалавек, які ёсць і быў заўсёды, або Балада пра несмяротнасць аднаго сацыял-дэмакратычнага ландрата" прыстасоўваецца да ўсіх палітычных рэжымаў – кайзераўскага, рэспубліканскага, фашыскага. Und saß behaglich in dem Lehnstuhl da... Гэтая фраза паўтараецца ў баладзе тройчы (строфы 7, 11, 18) і выглядае матэрыялізаваным паказчыкам псіхалогіі прыстасавання, сімвалізуючы Unsterblichkeit ландрата. Паказчык "несмяротнасці" гэтай з'явы ў тым, што яна была і працягвае быць. Часавую працягласць быцця нямецкіх правых сацыял-дэмакратаў, іх жывучасць паэт фіксуе праз змену дзеяслоўных форм у прыведзенай ключавой фразе: калі ў першых двух выпадках "saß... in den Lehnstuhl" (гэта гістарычна пройдзеныя этапы), дык у заключнай частцы балады паведамляецца, – In Lehnstuhl sitzt Papa.. Вобраз Рара гратэскны, створаны пры дапамозе злой іроніі, здэку, сарказму. Рэзкая, знішчальная характарыстыка з'явы закладзена ўжо ў назве верша; у ёй спалучаецца ўзвышанае – Unsterblichkeit – з нізкім, тым, што сябе скампраметавала – eine sozialdemokratische Landrat. І.Р.Бехер выкрывае не толькі тактыку "несмяротнасці" ландрата: уменне падладзіцца пад любую

катэгорыю асоб, якія ўяўляюць сабой палітычную сілу. Бяздушнасць чалавека-схемы, які паразгубляў чалавечае, аўтар падкрэслівае тым, што пачынае вершы з манатонных паўтарэнняў пэўных слоў. Вось прыклад лексічных анафар, прызначаных узмацніць уражанне безаблічнасці героя балады: *Er, Das, Der* і да т.п. З гэтай жа мэтай у шэрагу строф паэтам выкарыстаны і вельмі рэдкі прыём рытмічнай анафары (15-я строфа і інш.). У баладзе Бехера пра ландрата, як і ў пераважнай большасці сатырычных баладных вершаў паэта, апрача знешняга зместавага плана, дзе задума-ідэя лёгка праглядаецца, заўсёды ёсць наступныя, у якіх ідэя нібы выпявае: дзеліцца, паглыбляецца, расквечваецца дакладнымі псіхалагічнымі мазкамі, адухаўляецца і выліваецца ў адчувальны і шматскладовы мастацкі вобраз.

Балады Бехера ў пэўным сэнсе прыпадабняюцца да сімфанічнага твора, здольнасць якога аб'ёмна адлюстроўваць жыццё нязменна ствараецца праз шматскладовасць і поліфанію. Асабліва гэта датычыцца метафарычных балад. Хаця ландрат уяўляе сабой палітычную асобу, ён па сваёй псіхалогіі абывацель, як і героі папярэдніх балад, толькі верхняга сацыяльнага эталона: мяжа яго мрояў – *Ein Häuschen, Glück* – далёкая ад заклікаў яго патэтычных прамоў.

У кожнай з балад пра абывацеляў ёсць ключавыя фразы, графічна вылучаныя аўтарам. Да прыкладу, у "Баладзе пра чалавека, якому ўсё лепей жылося", ключавой з'яўляецца фраза "*Damit es besser wird!*". Не разумеючы, што адбываецца ў краіне, герой балады дазволіў уцягнуць сябе ў бой з гэтак званым "ворагам", бо лічыў, што "ўсё ідзе да лепшага". Гэтая фраза афіцыйных улад бясконца вар'іруецца, праходзячы праз свядомасць героя, пакуль ён не зразумеў яе бяссэнсавасці, аказаўшыся цяжка параненым. Калі ў варыяцых дадзенай ключавой фразы адчуваецца іранічныя адносіны аўтара да чалавечай недалёкасці, даверлівасці, нарэшце, баязлівасці, дык у "Баладзе пра чалавека, які быў іншым" Бехер не толькі іранізуе, але выкарыстоўвае прыём здзеку, нечаканых збліжэнняў разнародных пачаткаў як сродак стварэння камічнага: чалавек лічыць сябе "іншым", не падобным да ўсіх, і ў той жа час – *Besondere Merkmale: nein*. Праз паўтарэнне партрэтнай характарыстыкі (1-я, 5-я строфы) на працягу такой кароткай балады аўтар надае свайму герою ўражлівыя рысы будзённасці, пасрэднасці, трывіяльнасці. Ён "паслухмяна пайшоў у бой", аднак, як і герой папярэдняй балады, не пазбег пытання: "*Wer, Wer bist du?*" Гэтай ключавой фразай паэт быццам запрашае да разважання.

У баладзе "Шукальнік шчасця" герой не ўзнямаецца над абывацельскай псіхалогіяй: бярэ тое, што плыве ў рукі, не абцяжарваючы сябе роздумам. Урэшце рэшт ён адкрывае яшчэ адзін нявыпрабаваны варыянт, які вабіць сваёй навізнай: "*Der Krieg! Der Krieg!*". Калі б "шукальнік шчасця" надумаўся высветліць прычыну такога шматлюддзя на вуліцах, дзе ўсё "пахла шчасцем", ён атрымаў бы той жа адказ, што і яго дваінік, якому становілася ўсё лепей: "*Damit es besser wird!*". Графічна вылучаныя ключавыя фразы ў баладах могуць свабодна ўзаемазамышчацца ці спалучацца, што сведчыць аб адзінстве аўтарскай задумы і ідэйна-мастацкай блізкасці гэтых балад. Таму можна гаварыць пра нізку балад як структурную частку больш шырокай ідэйна-мастацкай цэласнасці, якую ўяўляюць сабой балады Бехера пра антыгероя.

Аб'ядноўвае разгледжаныя балады таксама тое, што ўсе персанажы, ад ландрата да "шукальніка шчасця", гавораць аб шчасці, што ў іх уяўленні не выходзіць за межы асабістага, індывідуальнага дабрабыту. Цікава, што Бехера, які пастаянна разважаў пра чалавека і яго месца ў грамадскім жыцці, да гэтай праблемы невыпадкова і знаходзіць адлюстраванне ва ўсёй яго творчасці як у вершах, прысвечаных тэме шчасця, так і ў праблемнай накіраванасці паэтычнага зборніка ("Шукальнік шчасця і сем цяжараў", 1938), куды ўвайшлі некаторыя з разгледжаных балад. Назва зборніка заключае ў сабе пафао змагання за шчасце, адлюстроўвае дыялектыку жыцця, увасобленую і ў лёсах "ціхіх" немцаў.

Аўтарская іронія ў баладах – гэта няпростая разнавіднасць камічнага, у якой супакладзены процілеглыя па сэнсу тэкст і падтэкст. Адсюль дваістасць уражання ад бехераўскіх балад пра "ціхіх" немцаў. Кожны з іх для паэта

"Манн", але варты ганьбы і шкадавання, крытыкі і спагады. Іх лёсы драматычныя, аднак бязрадасныя гісторыі аўтар распавёў, паводле Г.Мана, "весела, а не з горыччу, бо ён сам верыць, і вера яго разумная і абгрунтаваная, — што глупства і пакуты сярэдняга чалавека ўсё ж вылучныя"⁵. Так, у сатырычных баладах паэта ўсё больш яскрава дае аб сабе знаць рэдкае для баладнага жанру спалучэнне камічнага і трагічнага.

Асаблівай увагі сярод прааналізаваных балад заслугоўвае "Балада аб непражытым жыцці". Ужо назва яе арыентуе на філасофскую праблему: жыццё "што праслізнула бяссэнсава", — непражытае жыццё". Па зместу яна далучаецца да балад пра абывацеляў, уяўляючы сабой выніковую частку ўсяго гэтага ланцуга.

Leblos stand ich am Rand
Meines Lebens und dachte,
Wie ich mein Leben verbrachte,
Daß es mir sinnlos entschwand (IV, 571)

— такі пачатак балады з'яўляецца натуральным працягам заключных частак папярэдніх балад, што апавядаюць урэшце аб прасвятленні герояў. Кожны з іх гатовы быў задаць поўнае горычы пытанне, пастаўленае ў "Баладзе аб непражытым жыцці":

Hatte ich jemals gelebt?

У ёй жа знойдзем і лагічнае завяршэнне абуджанай думкі:

Was allein mir mißlang,
Fand ich, inning umgeben
Von all den Meinen.

"Балада аб непражытым жыцці" з'яўляецца філасофскім абагульненнем вядомага шэрагу балад пра "сярэдняга чалавека" (Г.Ман). Можна даць мноства баладных варыянтаў на адну і тую ж тэму. Не знітаваныя выніковай думкай сатырычныя балады нямецкіх паэтаў пра прыстасаванцаў і абывацеляў прапаноўваюць дакладную, але мазаічную карціну грамадскага стану. І.Р.Бехер робіць іначай: "Балада аб непражытым жыцці" шырокім філасофскім зместам нібы ахоплівае ўсе астатнія. Уяўляючы сабой абрамленне, яна надае баладам закончанасць ідэйна-мастацкага цэлага. З яе дапамогай аўтар здолеў упісаць адзінкавае і індывідуальнае ў агульную сацыяльна-маральную карціну эпохі.

У іншых баладах Бехера ўзнікае мадыфікацыя сатырычнага вобраза анты-героя: да нізкі разгледжаных балад прылягаюць балады пра антычалавека, як працяг, як новы тэматычны віток. Калі ландрат — вобраз карыкатурны, але бачны, цялесны, дык больш злавесныя сатырычныя тыпы, увасабленне жорсткасці і здзікуства, пабудаваныя на складаных прыёмах іншасказання, што можна заўважыць у назвах балад (пра Вялікага Ненажэрнага, аб гаючым разрэзе, аб гукавых хвалях і г.д.). Пры гэтым паэт пераходзіць ад "ашчадных" спосабаў перадачы камічнага (балады пра "сярэдняга чалавека") да самых рэзкіх і моцных (у метафарычных баладах) — карыкатуры, сарказму, гратэску. Метафарычныя балады Бехера нясуць асноўную ідэю аўтара, звязаную з чалавечым у чалавеку. Паэт рэзка сатырычна малюе з'явы, варожыя ўсяму чалавечаму.

У сатырычных баладах паэта (пра абывацеляў, прыстасаванцаў) назіраюцца глыбіня і маштабнасць узнятых праблем, а таксама ўнутраная спаянасць, завершанасць гэтай групы балад, свайго роду сістэмнасць. Сатырычныя балады Бехера не толькі не супрацьстаяць баладам гераічнага і трагічнага пафасу (пра Героя, пра Маці і сыноў), але і складаюць з імі тое дыалектычнае адзінства, якое адлюстроўвае цэласную, праўдзівую карціну свету і чалавека ў свеце і служыць аўтарскай звышзадачы — паказаць "варыяцыі на невычарпальную тэму, імя якой — Чалавек".

¹ Бехер И. Р. О литературе и искусстве. М., 1981. С.217.

² Цыт. па: Сретенский Н. Историческое введение в поэтику комического: Учение Жан-Поля Рихтера о комическом. Ч.1. Ростов-на-Дону, 1926. С.9.

³ Белинский В. Г. Собр.соч. В 9 т. М., 1981. Т.7. С.340.

⁴ Becher J. R. Gesammelte Werke. In 18 Bd. Berlin/Weimar, 1966. Bd. 3, 4. (Балады цытуюцца па гэтым выданню: у дужках пасля цытат указваюцца том і старонка).

⁵ Манн Г. Человек, который всему верил // Интернациональная литература. 1936. №1. С.158.